

MÕTLEMAPANEVAD ARVUD

Raimund Hagelberg¹

Majanduse arengut iseloomustavate statistiliste andmete rida (vt tabel), mis pärineb Eesti Statistikaameti, Eesti Panga ja Rahandusministeeriumi andmebaasidest, pikeneb iga aastaga. Kogumise ja töötlemise täiustamise tulemusena on suurenenud andmebaaside usaldusväärtus ning seal, kus vaatlused seda võimaldavad, on täpsustatud ka eelnenud perioodide andmeid. Eelmisel aastal alustasin analoogilist mõttearendust väljaütlemisega, et toonased muutused polnud päris ootuspärased² ning põhjendasin seda 1997. aasta börsimulli poolt esile kutsutud ja sellele järgnenud ilmingutega. 1999. aastal toimunud muutused on varem toimunu loogiline jätk ning seega valdavalt ootuspärased. Tähelepanu väärivad muutuste põhjused.

Toimunut aitab paremini mõista aegridade võrdlemine

Väikeriigi majandusliku arengu mootoriks on ekspordisuutlikkus ning siirdemajanduses, kus sisemised akumulatsiooniallikad on napid, on oluline roll ka välis-, eriti otseinvesteeringutel. **1999. aasta oli meie taasiseseisvumise järgset majandusarengut iseloomustavas andmerekas esimene, kus eksport varasema päris hoogsas kasvu asemel hoopiski vähenes.** Selle põhjuseks oli kaupade väljaveo vähenemine peaaegu 2 miljardi krooni võrra. Teenuste ekspordi juurdekasv oli ühtaegu väiksem kui kunagi varem.

SKP nominaalkasv toimus hinnatõusu arvel, sest reaalkasv oli negatiivne. Lisandväärtuse vähenemine pidurdas ka sisenõudlust, mis vähenes 2,8 miljardit krooni ehk 3,4%. Sellele vaatamata ületas sisenõudlus ikkagi sisepakkumist (SKP) 6%, kuid jäi eelmiste aastatega võrreldes makromajanduslikult vastuvõetavamale tasemele – üle jõu elamine vähenes.

Eratarbimine ei suurenenud, valitsussektori tarbimine kasvas aga negatiivse lisaelarve vastuvõtmisele vaatamata 1998. aastaga võrreldes 8%. Selle põhjuseks oli vajadus täita eelmise valitsuse poolt antud sotsiaalse suunitlusega lubadused. Täiendavate kulude katmiseks kasutati ka stabilisatsioonifondi raha.

Kõige rohkem (17%) vähenes sisenõudlus põhivarasse tehtavate investeeringute arvel. Lisaks omaallikate nappusele mõjutas seda ka Eestisse tulnud otseinvesteeringute vähenemine. Nende vähenemise üheks põhjuseks võib lugeda ka kohaliku kapitali väljavoolu otseinvesteeringute vormis rohkem kui 1 miljardi krooni suuruses summas. N-ö paremate jahimaade otsingul investeeriti valdavalt Lätisse ja Leetu. Investeermisnõudluse tunduv kahanemine vähendas mõnevõrra kaupade sissevedu, mis vähenes üle 8%.

Kuna eratarbimise maht ei muutunud, võimaldasid toimunud muudatused vähendada jooksevkonto negatiivset saldot 9,3%lt 6,2%ni. See on olemasolevas andmerekas üks madalamaid näitajaid ning tõendab kas makromajanduslike

¹ Kirjutise autor akadeemik Raimund Hagelberg on Eesti Panga nõunik.

² Vt *Selleks et vaadata ettepoole, tuleks heita pilk tagasi*. Eesti Panga Bülletään nr 2, 1999, lk 53-57.

proportsioonide korrastumist või vähemalt nihet positiivses suunas. Korrastumise kasuks räägib siiski asjaolu, et majanduse keskpikk arengukava näeb ette samasuunalise tendentsi jätkumist tulevikus.

Niisugust võrdlust võiks jätkata, seda aitaks täiendada andmebaasi laiendamine uute aegridade lisamise teel. Kuid piirdume esitatuga ning püüame süveneda toimunusse. Domineerivalt torkab silma kaks omavahel tihedasti seotud probleemi. Need on pakkumise ja nõudluse vahekord ning sisenõudluse kujunemine.

Pakkumine ja nõudlus ei ole omavahel kooskõlas

Seda väidet tõestab sisepakkumist ületav sisenõudlus. Teame, et väikeriigile on avarad turusuhted sisetarvete rahuldamiseks äärmiselt vajalikud, kuid vajaliku kauba sissevedamiseks tuleb makromajandusliku tasakaalu huvides leida võimalusi vastata omapoolse ekvivalentsema müügipakkumisega.

SKP kohta kasutatav andmebaas ei võimalda kahjuks kuigi täpselt piiritleda kaupade sisepakkumist (tootmist) ega ka sisenõudlust (tarbimist). **Ligikaudsed arvutused näitavad, et netomaksude ligilähedase jaotumise alusel moodustasid kaubad SKP struktuuris 1999. aastal 40% e 29,8 mld kr ja teenused 60% e 44,8 mld kr. Nihe on siiani toimunud teenuste osatähtsuse suurenemise suunas.** Teenustest läheb ligi 60% igapäevaste vajaduste rahuldamise kaudu sisetarbeks. Siinkohal pole ülearune märkida, et ka eksporditavate teenuste tarbimine (transiitveod, turism jm) saab suures osas samuti alguse Eestist või toimub vahetult kohapeal. Sellel on pakkumist paremini korraldades oluline tähtsus. **Teenindussektori konkurentsivõime on siiani olnud märksa kõrgem kaupade tootvast sektori omast ning paistab silma ka stabiilsema arengu poolest.** Kaupade osakaal ekspordis on tabelis toodud aegreast vähenenud 72%lt 62%ni, teenuste osakaal aga vastavalt suurenenud.

Nendest ligikaudsetest orientiiridest lähtudes võime öelda, et 1999. aastal osanes 79 miljardi krooni suurusest sisenõudlusest kaupadele 42,8 ja teenustele 36,2 miljardit krooni. **Kaupade sisetarve ületas seega kohalikku kaubatootmist 13 miljardi krooni võrra.** Sellest vahest kattis teenuste ekspordi ülekaal nende impordist 8,6 miljardit krooni (21,9–13,3 mld kr), 4,4 miljardi kroonine vahe näitab sisenõudluse ülekaalu sisepakkumise (SKP) suhtes. Sama tulemuse saame, kui võrdleme importi ja ekspordi. Ehkki toodud arvud on ligikaudsed, näitavad nad kätte suuna – **oluline rõhk tuleks panna ekspordisuutliku ja importi asendava kaubatootmise arendamisele.** Eksporditeenused üksi ei suuda tagada vajalikku välistasakaalu.

Eksporditeenuste stabiilsuse tagatiseks on olnud meie geograafiline asend, enam-vähem rahuldav infrastruktuur, riigi avatuse uudsus, suhteliselt madal hinnatase, looduse mõningane atraktiivsus jmt tegurid. Kuid kõik see on suhteline, muutuv ja/või arendamist vajav. Ekspordi mahu edaspidise kasvu oluliseks allikaks peaks ikkagi olema kaupade väljavedu, kus tooniandvaks ei tohiks kujuneda meie madalama palgataseme tõttu soositud ja välistellija suvast sõltuv töödeldud kaupade taasväljavedu (praegune osatähtsus ligikaudu 30%).

Võtmepositsioonil peaks, rahvusvahelisi kogemusi silmas pidades, olema suure turunõudlusega, tootearenduse kaudu kiiresti uuenevad ja kvaliteedi ning hinna

poolest masstarbijale vastuvõetavad omatoodetud kaubad. Kuid väikeriigil on seda nõuet ülimalt keeruline täita, sest pidev tootearendus on kulukas, mis keskmise suurusega ja väikeettevõtetele ei ole alati jõukohane. Probleemideks on ka võime paisata kiiresti rahvusvahelisele turule suuri kaubapartiisid, reklaam, vastava esindus- ja turustusvõrgu puudumine jne. Seepärast nõuab meie ekspordisuutlikkuse tõstmine kõiki spetsiifilisi momente arvestava arendusstrateegia väljatöötamist.

Sisenõudluse kujunemisest

Sisenõudluse kujunemise põhiliseks aluseks on vajadused, maksevõime ning pakkumispoolsed mõjurid – hinnad, kvaliteet, kujundus, reklaam, ka psühholoogilised jms tegurid. Kaupade põhieksportis on Eesti kaupade osatähtsus vähenenud 1996. aasta 77%lt 1999. aastal 68%ni. Sisetarbes on täheldatav väike positiivne nihe – 13%lt 15%ni. Tarbimise, ekspordi ja impordi mahu järgi otsustades on omatoodangu osa kaubagrupiti kõige suurem toiduaineturul.

Siirdemajandusest tulenevalt on tarvete rahuldamise aste Eestis, lähtudes rahvusvahelisest võrdlusest (SKP ostujõu pariteet ühe inimese kohta) arenenud riikidega võrreldes mitmeid kordi (näiteks Põhjariikidest üle kolme korra) madalam. **Sisenõudlust piirab seega oluliselt maksejõulisus.** Tabelis toodud andmeist näeme, et seda on suurendanud finantskonto positiivne saldo, mis kõigil vaadeldud aastail on ületanud maksebilansi jooksevkonto negatiivset saldot. Erandiks oli 1998. aasta, mil seis oli (peamiselt 1997. aasta börsimulli järelmõjul) tasakaalus. Välislaene, mida siiani on võetud mõõdukalt, on asendanud omanikuna kohale tulnud välisinvestorite kapital (välisinvesteeringud Eestisse moodustasid 1999. a lõpul kokku 81,6 miljardit krooni, sellest otseinvesteeringud 38 mld kr). Seetõttu on ka Eesti välisvõlg suhteliselt tagasihoidlik. **Õeldu ei tähenda mõistagi soovitus üle jõu elada.**

Sisenõudluse struktuur – eratarbimine (1999. aastal 58% SKP suhtes), valitsussektori lõpptarbimine (24%) ja investeeringud põhivarasse (24%) – erineb arenenud riikide vastavast näitajast. Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsiooni (OECD) jmt andmetel moodustab eratarbimine nendes enamasti üle 60, valitsussektor alla 20 ja mahutused põhivarasse ligikaudu 20 protsenti. Meil on struktuurierinevuste põhiliseks põhjuseks siiani olnud suuremad **investeeringud põhivarasse**, mille oluliseks allikaks on välisinvesteeringud. Sellest tuleneb ka SKPst suurem sisenõudlus. Teiseks põhjuseks on **valitsussektori kulud**, mis tulenevad väikeriigi eripärast, haldusüksuste suurest arvust ning riigi poolt ümberjaotamise korras kaetavatest suhteliselt suurtest sotsiaalse suunitlusega kuludest. Viimased on üleminekuriigile pärandanud eelmine ühiskonnakord.

Nõudluse kujunemist mõjutavad majanduslike tegurite kõrval väga tugevasti ka psühholoogilised tegurid. **Kindla tegevusvaldkonna, sotsiaalse suunitluse, majandusliku baasi või muude tunnuste järgi kujunenud huvirühmad kalduvad oma rolli ühiskonnas reeglina üle hindama.** Eriti torkab see silma siirdeperioodil, mil eelmise baasi mõjud on ülevõimendatud. Seetõttu toimuvad nihked aeglasemalt ning põhjustavad täiendavaid pingeid ja kulutusi. Nende protsesside mõjutamine on äärmiselt keeruline ning tõenäoliselt ka väheviljakas.

Meie majanduse arengu võtmenäitajad on mõtlemapanevad. Olen nende kaudu püüdnud teha mõned rõhuasetused, mida olen pidanud olulisemateks. Mõistetatavalt ei ole probleemide lahendamiseks universaalseid retsepte – lahendused kujunevad konkreetse analüüsi ja ühise mõttetöö tulemusel.

Mõtleme üheskoos

Pakun selleks omalt poolt välja mõned mõttekatked.

- **Olen seadnud tähelepanu keskpunkti suurema makromajandusliku tasakaalu (SKP-sisenõudlus, eksport-import, jooksevkonto-finantskonto) saavutamise vajaduse.** Eesti Konjunktuuriinstituudi konjunktuuribaromeetrile³ tuginedes ei ole parema tasakaalu tagamise takistuseks, mõned erandid välja arvatud, võimsuste (seadmed, tööjõud, ruumid jms) piiratus, vaid vähene nõudlus, madal rahvusvaheline konkurentsivõime, mõnel alal osaliselt ka tehnoloogiline mahajäämus ning finantsprobleemid.
- **Investeeringud põhivarasse on SKP struktuuris olnud suhteliselt suured.** Siirdeprotsessile on see iseloomulik ja kõigiti põhjendatud, kuid tähelepanu köidab investeeringute kasvutempo ja SKP kasvutempo võrdlus. Need on üsna ligilähedased, mis ka viitaega ning seadmete ja masinate soetamiseks tehtud mahutuste osatähtsuse mõningat vähenemist, kontoripindadesse jm taolistesse objektidesse tehtud investeeringute eelisarengut jmt tegureid arvesse võttes **ei näita, et selle tegevussuuna tõhusus oleks suurenenud.**
- **Valitsussektori lõpptarbimise osakaal on suur,** mida eespool ka osaliselt põhjendasin. Kui võrrelda valitsussektori osa SKP koosseisus tootmise ja tarbimise meetodil, näeme, et ümberjaotatav osa oli 1996. aasta 5,2lt miljardilt kroonilt suurenenud 1998. aastal 7,2 mld kroonini. 1999. aasta kohta võrreldavaid andmeid veel pole, kuid valitsussektori kulude ennakkasv SKP suhtes ja sisenõudluses räägib ise enda eest. **Järelikult väärrib väga tõsist tähelepanu ka kavandatav haldusreform.** Sellega seondub ka Rahandusministeeriumi poolt pakutav maksukoormust vähendav maksustrateegia, mis omakorda eeldab kindlasuunalisi kärpeid ka valitsussektori lõpptarbimise kulude poolel. Niisuguste ümberkorralduste puhul loodav tulu ei vähene, küll aga muutub ümberjaotamissuhe. Praeguses situatsioonis on siin kõige olulisem sotsiaalne aspekt. Teisalt põhjustab haldusreform olulisi muutusi tööturul, mis üleminekuperioodil nõuab kindlasti täiendavaid sotsiaalkulutusi.
- **Eesti majanduse oluliseks tasakaalustavaks teguriks on siiani olnud teenuste tootmine ja turg . Seda näitab teenuste osatähtsus nii SKP suhtes kui ka ekspordis.** Välisnõudlust kujundavad tegurid – veoteenused, reisiteenused, side- ja kommunikatsiooniteenused, ehitusteenused jm – on teatud piires juhitud maksebilansi andmebaasidele tuginedes. **Ka siseteenuste e teenuste sisetarbe probleemistik väärriks oma osatähtsuse, kasvava mahu ja uueneva struktuuri tõttu (näiteks arvuti- ja informatsiooniteenuste kiire kasv) meie arengustrateegia kujundamisel kõrgendatud tähelepanu.** Pealegi on sise- ja

³ Konjunktuur nr 1 (132). Tallinn, märts 2000.

eksportteenuste tootmise ja pakkumise protsess omavahel tihedasti seotud, paljudel juhtudel aga ühtne tervik.

Majanduse arengu võtmenäitajad 1994-2000 (jooksevhindades, mld kr)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999(1)	2000(2)
SKP reaalkasv (%)	-1,8	4,3	3,9	10,6	4,0	-1,1	4,1
SKP nominaalmaht	29,6	40,7	52,4	64,3	73,2	75,1	81,3
võrreldes 1994. aastaga (%)	100	138	177	217	247	254	275
Sisenõudlus	33,1	44,5	58,7	72,2	81,2	79,0	86,0
% SKP suhtes	112	110	112	112	111	105	106
võrreldes 1994. aastaga (%)	100	133	179	219	245	232	260
eratarbimine	17,4	23,8	31,5	37,6	43,2	43,3	47,0
võrreldes 1994. aastaga (%)	100	137	181	216	248	249	270
valitsussektor	7,0	9,8	12,6	14,2	16,5	17,8	18,7
võrreldes 1994. aastaga (%)	100	140	180	203	236	254	267
mahutused põhivarasse	8,0	10,6	14,0	18,0	21,3	17,7	20,3
võrreldes 1994. aastaga (%)	100	133	175	225	266	222	270
varude muutus	0,7	0,3	0,6	2,4	0,2	0,2	...
võrreldes 1994. aastaga (%)	100	43	86	343	29	29	...
Eksport	23,8	29,4	35,2	50,3	58,6	57,9	61,5
kaubad	17,1	19,4	21,8	31,9	37,8	36,0	...
teenused	6,7	10,0	13,4	18,4	20,8	21,9	...
võrreldes 1994. aastaga (%)	100	124	148	211	246	243	258
Import	27,0	32,7	41,2	57,6	66,3	62,3	66,1
kaubad	21,7	27,0	34,1	47,5	53,5	49,0	...
teenused	5,3	5,7	7,1	10,1	12,8	13,3	...
võrreldes 1994. aastaga (%)	100	121	153	213	246	231	245
Jooksevkonto saldo	-2,1	-1,9	-4,8	-7,8	-6,8	-4,6	-4,6
% SKP suhtes	-7,1	-4,7	-9,2	-12,1	-9,3	-6,1	-5,6
Finantskonto saldo	2,2	2,8	6,4	11,0	6,8	7,1	6,1
% SKP suhtes	7,4	7,1	12,2	17,1	9,3	9,5	7,5
otseinvesteeringud	2,8	2,3	1,3	1,8	8,0	3,4	4,5
portfelliinvesteeringud	-0,2	-0,3	1,8	3,7	0,0	0,2	2,0
muud investeeringud	-0,4	0,8	3,3	5,5	-1,1	3,5	-0,4
Reservide muutus	0,4	1,2	1,2	2,8	0,1	2,2	1,5
Välisaktivad	...	...	17,6	30,2	31,7	38,9	...
sh võlanõuded	...	...	16,0	27,0	29,2	35,5	...
Välispassivad	...	...	24,4	54,8	60,6	81,6	...
sh võlakohustused	...	...	18,0	36,8	38,9	43,8	...
Netovälisvõlg	...	...	2,0	9,8	9,7	8,3	...
% SKP suhtes	...	...	3,8	15,2	13,3	10,8	...
sh valitsussektor	...	...	2,5	2,4	2,3	1,7	...
Laiendatud rahapakkumine M2	10,0	13,5	18,3	26,0	26,0	32,2	...
% SKP suhtes	33,8	33,2	34,9	40,4	35,5	42,8	...
Pankade bilansimaht	10,1	14,9	21,9	38,8	41,0	47,1	...
% SKP suhtes	34,1	36,6	41,8	60,3	56,0	62,7	...
hoiused	6,9	9,7	14,0	21,3	23,5	26,4	...
laenud	4,4	6,7	11,7	20,3	23,8	26,7	...
Keskpanga reservid	0,9	1,1	1,4	1,9	2,3	2,3	...
% SKP suhtes	3,0	2,7	2,7	3,0	3,1	3,0	...
% M2 suhtes	9,0	8,1	7,7	7,3	8,8	7,1	...
THI (%)	47,7	29,0	23,1	11,2	8,2	3,2	4,5

(1) Ametlikult publitseerimata andmed on hinnangulised.

(2) Tuletatud Eesti majanduse arengukava aastaiaks 1999-2003 alusel. Märts 2000.